

A close-up photograph of a young child with curly blonde hair. The child is resting their head on their right hand, looking towards the camera with a slight smile. The background is a plain, light-colored wall.

LISE GULLESTRUP

At blive et med sig selv

- om udviklingen af det 0-5-årige barns SELV

Frydenlund

At blive et med sig selv

– om udviklingen af det 0-5-årige barns SELV

LISE GULLESTRUP

At blive et med sig selv

– om udviklingen af det 0-5-årige barns SELV

FRYDENLUND

**At blive et med sig selv
– om udviklingen af det 0-5-årige barns SELV**

1. udgave, 1. oplag, 2005

© Forfatteren og Frydenlund

ISBN: 87-7887-308-8

Grafisk tilrettelæggelse og omslagslayout: Marianne Burkhardt

Grafisk produktion: Pozkal, Polen

Fotos af William på omslaget er af Pressegruppen BAGHUSET, Aalborg

Kopiering fra denne bog eller dele deraf er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan.

Enhver anden form for kopiering er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

Undtaget herfra er korte uddrag i anmeldelser.

Frydenlund

Hyskenstræde 10

DK-1207 København K.

Tlf. 3393 2212 • Fax 3393 2412

frydenlund@frydenlund.dk

www.frydenlund.dk

INDHOLD

Forord • 9

Indledning • 11

Kapitel 1

At forstå det lille barn – Barnets SELV • 16

- 1.1. Barnet – en lille personlighed • 16
- 1.2. Forældrenes samspil med barnet • 16
- 1.3. Tilknytningsforholdets kvalitet • 18
- 1.4. De gode cirkler • 20

Kapitel 2

Børn er også forskellige – lige fra begyndelsen • 24

Kapitel 3

Omsorg og hjerneaktivitet • 29

Kapitel 4

Mere om begrebet Selv • 33

Kapitel 5

Barnets mentale redskaber til at forstå og “håndtere” verden med • 37

- 5.1. Det 1. mentale redskab:
at søge, at opnå og at være i kontakt • 38
- 5.2. Det 2. mentale redskab:
at imitere menneskelig adfærd • 40
- 5.3. Det 3. mentale redskab:
at skelne mellem sig selv, andre og ting • 41
- 5.4. Det 4. mentale redskab:
at pejle meningsfuldt i verden ud fra sin primære, intuitive bevidsthed • 43

- 5.5. Det 5. mentale redskab:
at udtrykke sig (give signaler), kommunikere og indgå i dialog • 43
- 5.6. Det 6. mentale redskab:
at opleve livet via følelser • 44
- 5.7. Det 7. mentale redskab:
at opfatte proces, produkt og følelsesmæssig kvalitet i ét • 47
- 5.8. Det 8. mentale redskab: amodal perception:
at samle indtryk fra flere sansekanaler i et helhedsindtryk • 49
- 5.9. Det 9. redskab:
at systematisere oplevelser og danne indre repræsentationer (RIG'er) • 51
- 5.10. Det 10. mentale redskab:
at udvikle mestringsstrategier og overlevelsstrategier • 54
 - 5.10.1. *Mestring og mestringsstrategier* • 55
 - 5.10.2. *Overgangsobjekter og den "fremkaldte ledsager" som mestringsstrategi* • 59
 - 5.10.3. *Eksempler på mestringsstrategier* • 61
 - 5.10.4. *Overlevelsstrategier* • 63
 - 5.10.5. *Eksempler på overlevelsstrategier* • 65
 - 5.10.6. *Afsluttende kommentarer om mestringsstrategier og overlevelsstrategier* • 67

Kapitel 6

De 5 fornemmelser af Selv'et – 5 trin i selvudviklingen • 69

Kapitel 7

Det sande Selv, Det falske Selv og Det splittede Selv • 78

- 7.1. Det sande Selv – Selv'et • 78
- 7.2. Selv'ets fejludvikling bliver til det sårede indre barn:
Det falske Selv og Det splittede Selv • 81
- 7.3. Det falske Selv • 82
- 7.4. Det splittede Selv • 84
- 7.5. Det falske Selv og Det splittede Selv – afsluttende kommentarer • 85

Kapitel 8

Voksne der som børn er blevet skadet i deres selvudvikling • 90

- 8.1. Eksempel på et barn med et Falsk Selv, der er blevet voksen • 90
- 8.2. Eksempel på et barn med et Splittet Selv, der er blevet voksen • 92

Kapitel 9

Observationer af barnets Selv • 96

Kapitel 10

Udvikling af Det gryende Selv: 0-2½ måned • 99

- 10.1. Obs. punkter for perioden 0-2½ måneder: Det gryende Selv • 100

Kapitel 11

Kerneselv-perioden: 2½-9 måneder • 103

- 11.1. De tre adskilte, men sammenhængende fornemmelser af et Kerneselv • 103

Kapitel 12

Udvikling af Det begyndende Kerneselv: 2½-5½ måned • 108

- 12.1. Observationspunkter for perioden 2½-5½ måned:
Det begyndende Kerneselv • 109

Kapitel 13

Udviklingen af Kerneselv'et: 5½-9 måneder • 111

- 13.1. Observationspunkter for perioden 5½-9 måneder:
Kerneselv'et • 112

Kapitel 14

Udvikling af Det intersubjektive Selv: 9-18 måneder • 114

- 14.1. Det 11. mentale redskab:
at forstå at andre mennesker har en bevidsthed ("Theory of mind") • 115
- 14.1.1. *Dele følelser: 1) affektiv afstemning, 2) selektiv afstemning, fejlafstemning, 3) affektivt fellesskab* • 116
- 14.1.2. *Have fælles opmærksomhed, fælles opmærksomhedsfokus* • 121
- 14.1.3. *Udveksle hensigter (intentioner) – bede om hjælp* • 122
- 14.1.4. *Udtrykke empati og handle empatisk* • 123
- 14.2. Det 12. mentale redskab:
triangulering – at være i en trekant med to andre mennesker • 123
- 14.3. Observationspunkter for perioden 9-18 måneder:
Det intersubjektive Selv • 124

Kapitel 15

Udviklingen af Det sproglige/verbale Selv: 18 måneder-5 år • 128

- 15.1. Det 13. mentale redskab:
at henvise til og reflektere over sig selv (udvikle selv-bevidsthed) • 130
- 15.2. Det 14. mentale redskab:
at forstå og bruge symboler og symbolske handlinger • 133
- 15.3. Det 15. mentale redskab:
at tale sproget og forstå dets symbolværdi, herunder ironi • 134

Kapitel 16

Udviklingen af Det talende Selv: 18 måneder-3 år • 136

- 16.1. Observationspunkter for perioden 18 måneder-3 år:
Det talende Selv • 137

Kapitel 17

Udvikling af Det fortællende Selv: 3-5 år • 139

- 17.1. Det 16. mentale redskab:
at kunne skabe fortællinger • 142
- 17.2. Observationspunkter for perioden 3-5 år:
Det fortællende Selv • 148

Kapitel 18

Cases • 150

- 18.1. Sebastian, 2 uger gammel • 150
- 18.2. Oscar, 3½ år • 157
- 18.3. Afsluttende kommentarer til casene • 163

Kapitel 19

Skader, behandling og pædagogik • 166

- 19.1. Skader i barnets selvfølelse
– udviklet i de forskellige selvudviklingsperioder • 166
- 19.2. Behandleren • 166
- 19.3. Pædagogiske og behandlingsmæssige redskaber – generelt • 167
- 19.4. Pædagogiske behandlings- og støttesessioner • 176
- 19.5. Behandling af skader i Det gryende Selv og
Kerneselvet (0-9 måneder) • 177
- 19.6. Behandling af skader i Det intersubjektive Selv (9-18 måneder) • 182
- 19.7. Behandling af skader i Det talende Selv (18 måneder-3 år) • 186
- 19.8. Behandling af skader i Det fortællende Selv (3-5 år) • 190
- 19.9. Traumebehandling • 197

Efterskrift • 198

Litteratur • 199

Forord

I 1993 blev jeg sammen med en socialrådgiver, en socialpædagog og en sundhedsplejerske ansat i et 2-årigt forebyggelsesprojekt i socialforvaltningen i et distrikt i Aalborg Kommune. Formålet med projektet var tidlig indsats overfor børnefamilier, hvor børnenes udvikling var truet. "Tidlig" var på det tidspunkt fra 2 år, men hurtigt gik vi længere ned, og inden projektet var 3 måneder gammelt, følte det helt naturligt at begynde ved de nyfødte og deres forældre og hurtigt derefter også med de gravide kvinder og deres kærester og mænd. Projektet blev efter to år til en permanent familieafdeling organiseret under lederen af Familiegruppen i distriktet. Vi fik vores eget hus, en charmerende gammel muremestervilla, og der blev tilknyttet en daginstitution for 20-24 børn med særlige behov i alderen 0-6-år. De fleste af disse børn har forældre, der modtager eller har modtaget behandling i familieafdelingen, og de to afdelinger arbejder tæt sammen.

De forældre, der kommer i familieafdelingen, har forskellige vanskeligheder. Mange er umodne, socialt svage, udenfor arbejdsmarkedet, har psykiske sygdomme eller tidligere misbrugsproblemer. Vi har også en stigende gruppe af "almindelige" forældre, der finder det svært at blive forældre, selv til et ønskebarn. Mange af forældrene, også nogle af de tilsyneladende almindelige forældre, er selv vokset op med misbrugsforældre, psykisk syge forældre, vold, incest og fraværende forældre, og uden støtte er der stor risiko for, at forældrenes vanskeligheder bliver til børnenes mangelfulde selvudvikling.

Vi var i de første år meget inspireret af det mor/barn-arbejde, som blev udført af psykolog Margareta Brodén, leder af Viktoriagården i Malmø. Vi arbejdede derfor i flere år ivrigt på at støtte børnene ved at støtte deres forældre og deres relation til barnet, men selv om der kom gode resultater ud af det, blev vi efterhånden også klar over, at nogle af børnene ikke i tilstrækkelig grad kunne nås gennem arbejdet med deres forældre. Vi måtte finde på noget mere! Vi måtte blive bedre til at forstå barnet som sig selv og ikke udelukkende se og forstå det gennem samspillet mellem forældre og barn. Barnet som sig selv måtte også være i direkte fokus!

Vi havde læst Daniel Sterns bøger, bl.a. om barnets "indre univers", hørt ham flere gange under hans besøg i Danmark og var blevet vældigt inspireret af hans tanker om barnets Selv. Men i hverdagen strandede vi på, at vi ikke uden videre kunne omsætte hans inspirerende tanker i arbejdet med børnene. Vi følte det nødvendigt at arbejde på at systematisere og konkretisere hans tanker, en proces der har krævet tid, flid og af og til også splid. Men det har samtidig været meget inspirerende, og nu er arbejdet med at omsætte hans tanker til noget konkret brugbart i arbejdet med risikobørn og deres familier blevet til denne bog. Bogen er således som udgangspunkt inspireret af Daniel Stern, men i processen er også andre og anden litteratur, der er udkommet i disse år, kommet til. Det er dog allermest daginstitutionens og familieafdelingens arbejde med børnene og deres forældre, der har givet det konkrete stof og inspireret til videreudviklingen af Sterns tanker, bl.a. til det præsenterede redskab til at "observere" Selv'et og dermed til at tilrettelægge en pædagogik og behandling, der støtter barnets selvudvikling mere direkte. Det er en proces, der har været og fortsat er utroligt givende og inspirerende, og som aldrig afsluttes.

Mange har hørt om vores arbejde og fået det beskrevet nærmere og har opfordret til at skrive om det, og disse opfordringer har også inspireret til bogens tilblivelse.

Utroligt mange har fulgt min skriveproces, f.eks. ved at læse dele af manuskriptet, og er kommet med ideer og opmuntring, når det blev lidt for stillestående. Det er jeg dem dybt taknemlig for, for selv om det på mange måder er inspirerende og givende at skrive, så er det også anstrengende og fremmes meget af interesserede menneskers deltagelse i processen. Specielt vil jeg takke mine kolleger i institutionen for et aldrig svigtende samarbejde, men også min familie har været tålmodig og forstående, når min bog kaldte på mig. Mange tak skal I have!

Jeg håber, læserne får inspiration og ønsker god fornøjelse med læsningen.

Indledning

Indenfor børnepsykologien har opfattelserne af børns udvikling i en lang periode været spændt ud mellem på den ene side udviklingspsykologernes viden – baseret på observationer og eksperimenter uden hypoteser om de subjektive oplevelsers beskaffenhed – og på den anden side den psykoanalytiske teori (bl.a. S. Freud), der fremkom af materiale konstrueret på baggrund af voksne klienters syge- eller lidelseshistorier. Udviklingspsykologien har dannet en begrebsramme til at forstå det normale barns normale udvikling, mens den psykoanalytiske teori har forsøgt at begribe patologien, altså den sygelige tilstand. I disse år kommer neuropsykologien på banen med stormskridt og giver et yderligere bidrag til at forstå børns udvikling ved at beskrive, hvordan adfærd og hjernens udvikling og funktion kan tænkes at hænge sammen.

Daniel Stern, født i 1943 og amerikansk børnepsykiater, forsøger med sin teori om barnets fornemmelse af et Selv (Sense of Self) at bygge bro mellem udviklingspsykologerne og de psykodynamisk orienterede psykologer, herunder psykoanalytikerne. Med hans forståelse kan man således følge det normale barns selvudvikling, men også se afvigelserne på en måde, der kan give fingerpeg om en patologisk udvikling, og samtidig får man redskaber til at hjælpe denne udvikling tilbage til “det normale”. Man behøver altså ikke at vente med at gribe ind, til fejludviklingen er totalt synlig i børnehvealderen eller i skolen. Venter man så længe, er gode udviklings- og helbredelsesmuligheder allerede et godt stykke bagude.

Daniel Stern var inspireret af Sigmund Freuds psykoanalytiske teori om barnets udvikling, men hans egen forskning om spædbørn gav ham efterhånden forståelser, der ikke var forenelige med det psykoanalytiske billede af barnet. De børn, han observerede, talte et andet sprog, og han udviklede sin teori om barnets fornemmelse af et Selv baseret på sine detaljerede observationer og målinger. Han har specielt været optaget af fornemmelsen af Selv’et i kontakt med forældre og andre vigtige omsorgspersoner i det daglige sociale samspil, og ikke så meget i mødet med den livløse verden af ting.

De seneste 20-25 år har nye forskningsmetoder med video og forskellige mini-nøjagtige måleinstrumenter gjort det muligt at studere spædbørn og småbørn ret nøje. Det har bragt en kolossal ny viden frem ikke alene om spæd- og småbørn, men også om det nuancerede samspil mellem børn og deres forældre, hvor barnet spiller sin egen aktive rolle og ikke kun er et spejl af forældrenes måde at være forældre på. Vi ved nu, at børn er født med et langt større repertoire, end vi tidligere har forestillet os, og at det gør det muligt for dem fra fødslen at sanse, fornemme, opfatte, "forstå" og forholde sig aktivt og forarbejdende til det, de oplever.

Mange børn tilbringer i dag mange timer udenfor forældrenes omsorg, fra de er ét år eller endnu yngre. Det er bl.a. derfor meget meningsfuldt at se på barnet som sig selv og også forstå det adskilt fra forældrene, men til gengæld i samspil med dem, der varetager omsorgen for og oplæringen af barnet i mange timer hver dag. Pædagoger får stor menneskelig betydning for børnene, ikke mindst for de børn, der af forskellige grunde har et mangelfuldt hjemligt omsorgsmiljø. Pædagogernes og andre fagpersoners kontaktform er en ressource, specielt når den går sammen med deres faglige viden og færdigheder i øvrigt.

Har Daniel Stern med sit begreb Selv'et fanget kernen i et barns udvikling, eller er det blot en ny teori, en ny konstruktion på vejen? Det er der vel ikke noget entydigt svar på, men når vi voksne oplever os selv og tænker på os selv, får vi klart en fornemmelse af "noget" der kan kaldes vores Selv. Derfor er det også meningsfuldt at tænke i, at barnet kan opleve et Selv. Men en teori kan aldrig rumme alle aspekter, og Sterns har da også været udsat for kritik, bl.a. for at han ikke specifikt beskæftiger sig med barnets seksuelle oplevelser og dermed kønsidentitetens udvikling. Han er også blevet kritiseret for, at det er en teori, der passer til den vestlige verdens idealforestillinger om et barn med sin megen vægt på barnets autonome udvikling med ret til at følge sit eget indre iboende væsen på vejen til et Selv. Det er klart, at Daniel Sterns teori ikke kan give svar på alt, og i sin bog (1991) siger han da også selv, at det endnu, dvs. i 1985 (første amerikanske udgave), står tilbage at bevise værdien af denne arbejdst teori i forskning og i klinisk praksis. Det er dette sidste, vi har beskæftiget os med, og i vores virkelighed, der hvor vi sammen er med børnene, giver teorien mening og værdifulde nuancer til vores måde at se og forstå børnene på, uanset vores forskellige faglige baggrund.

Daniel Sterns primære bog om barnets selvudvikling findes på dansk i to oversættelser: *Barnets interpersonelle univers* (1991) og *Barnets interpersonelle verden* (2000). I anden udgave har Daniel Stern lavet en lang introduktion, hvor han beskriver erfaringer og overvejelser, han har gjort sig siden den amerikanske førsteudgave fra 1985. Han har medtaget kritik, han har modtaget, og lavet nogle tilføjelser og ændringer i forhold til førsteudgaven. Nogle har jeg taget med her, men

jeg har også holdt mig til nogle af de tidligere udtryk og begreber, fordi jeg trods alt har fundet dem mest naturlige (for mig), men gør da opmærksom på dette.

Denne bogs hovedformål er at præsentere et observationsredskab, som vi igennem de seneste år har udviklet i vores institution i arbejdet med at forstå børnene og dermed tilrettelægge en mere fokuseret og målrettet pædagogik overfor det enkelte barn. Vi har meget stor glæde at dette redskab, og vores "gamle" erfarne pædagoger siger, at det samt hele Selv-tankegangen har givet dem en anderledes dybere forståelse af børn og specielt af risikobørn, end de tidligere har haft.

Med observationsredskabet er det muligt meget konkret at fokusere på og forstå det enkeltes barns selvudvikling og følge udviklingen af Selv'et i processen med at støtte barnet, idet observationsredskabet hjælper professionelle til at "få øje på" og begribe Selv'et i de forskellige udviklingsperioder. Men for at kunne bruge redskabet er det naturligvis nødvendigt at kende teorien om Selv'et og Selv'ets udvikling. På trods af, at der udover Sterns egne bøger, findes flere andre udmærkede bøger om barnets selvfølelse, har jeg i denne bog valgt også at beskrive selvudvikling for børn fra 0-5 år, inden observationsredskabet præsenteres. Min fremstilling er dels begrundet i, at der ikke er tale om en slavisk kopiering eller gennemgang af Stern, dels i at fremstillingen naturligvis også lægger sig helt tæt op ad det præsenterede observationsredskab, som Stern ikke har i sin bog. Forskellen til Stern er bl.a., at han ikke så systematisk beskriver de i kapitel 4 beskrevne mentale redskaber, som barnet bruger i sin selvudvikling. Han har heller ikke så meget fokus på mestringsstrategier og endnu mindre på overlevelsesstrategier. Men i og med at vi arbejder med risikobørn, der ofte udsættes for belastende vilkår, er dette et meget væsentligt og nødvendigt fokus.

For at runde beskrivelsen af observationsredskabet af har jeg medtaget to cases, som illustrerer, hvordan vi bruger det til at forstå barnet og lave en målrettet plan for pædagogikken. Jeg har ikke fokus på forældre/barn-samspillet og heller ikke på behandling af forældrene. Ikke fordi det ikke er meget vigtigt og vi ikke også beskæftiger os med det, men fordi mange andre har beskrevet dette så glimrende, og specielt fordi det er barnet som sig selv, der er i fokus i denne bog. Jeg har afslutningsvis lavet nogle beskrivelser af de skader, der kan ske i barnets Selv i de forskellige udviklingsperioder og givet nogle generelle ideer til, hvordan et barns Selv kan støttes.

Bogens kapitler omhandler således følgende:

Kapitel 1, 2 og 3 handler **generelt om børn**, deres samspil med forældre (1), børns forskelligheder og individualitet (2) og desuden noget om, hvad man nu ved om